

Dirk Holemans en Jos Geysels

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

1. Inleiding

Recent introduceerde Sven Gatz de term 'de vierde weg'. Met die term doelt hij op een synthese van 'sociaal-liberalisme' en 'nationalisme'. Deze synthese zou als inhoudelijke onderbouw kunnen fungeren voor de alliantie van de twee partijen. Een intellectuele ambitie die de lat hoog legt, wat de initiatiefnemer zonder meer siert.

We willen het project van de vierde weg toetsen aan twee vragen die ons essentieel lijken voor elk politiek project. De eerste vraag situeert zich op het politiek-inhoudelijke vlak: is het project inhoudelijk consistent, of probeert het het onverzoenbare samen te brengen? De tweede vraag vertrekt vanuit de maatschappelijke praktijk: is het maatschappelijk relevant? Biedt het project een antwoord op de hedendaagse maatschappelijke uitdagingen en ontwikkelingen?

2. De vierde weg: een inhoudelijk samenhangend project?

De derde weg plus?

De vierde weg wordt omschreven als een synthese tussen het sociaal-liberalisme en het nationalisme. Kan hieruit een sterk politiek-inhoudelijk programma groeien? De vraag draait eigenlijk om het probleem of er een synthese mogelijk is van drie ideologische stromingen, namelijk het liberalisme, het socialisme (of de sociaal-democratie) en het nationalisme. Op zich stof genoeg voor een doctoraal proefschrift, aangezien we hier te maken hebben met drie rijke begrippen. Zowel het socialisme, het liberalisme als het nationalisme verwijzen naar historische ontwikkelingen met zowel een rijkdom aan theoretische geschriften, als een veelheid aan maatschappelijke en politieke praktijken.

Dat een synthese van de sociaal-democratie en het liberalisme alleen al geen voor de hand liggende zaak is, bewijst de actuele discussie rond de 'derde weg'. Provocatief gesteld zou je kunnen zeggen dat Gatz aansluiting zoekt bij (het debat rond) de derde weg, door er het wagentje van het nationalisme aan te hangen en het meteen als de vierde weg te bestempelen. Want wat is links-liberalisme anders dan de betrachte nieuwe weg tussen sociaal-democratie en liberalisme? Verder in dit artikel zullen we ook een andere benadering onderzoeken, namelijk de hypothese dat Gatz het nationalisme wil herijken met elementen uit het liberalisme.

Het debat over de derde weg toont ondertussen aan dat het niet zo evident is een symbiose te creëren tussen enerzijds een perspectief dat vertrekt van het individu en zijn vrijheid en anderzijds een perspectief dat vertrekt vanuit het collectief en zijn belangen. De voorhanden zijnde teksten rond de derde weg tonen dat het resultaat vooral een marktgericht programma oplevert met een al dan niet stevige sociale saus.¹ Waarbij politieke omar-

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

ming van het concept belangrijker wordt geacht dan een inhoudelijk debat over de uitgangspunten en conclusies van het derde-wegdenken.

Het is belangrijk in te zien dat deze vaststelling van een andere categorie is dan een analyse of evaluatie van de reële politieke praktijk van een politieke meerderheid. De derde weg fungeert in verschillende West-Europese landen als een bindmiddel: als een ideologisering van een tijdelijk politiek compromis. Het regeerakkoord dat na 13 juni 1999 tussen verschillende ideologische families werd afgesloten is zo'n compromis. Daar is niets oneerbaars aan. Integendeel, het regeerakkoord bevat genoeg realisatiepunten die onze samenleving reëel vooruithelpen. Maar de loyale uitvoering van dit contract mag niet verward worden met het serveren van eenheidsgedachten waarbij alle kleuren vervagen. Rijkdom van en discussie over ideeën hoeft uitvoering van gezamenlijke afspraken niet in de weg te staan. In een levende democratie is een compromis het resultaat van het gesprek of de onderhandelingen tussen verschillende visies. Ze is er niet het uitgangspunt van.

Op dit moment durven we stellen dat de derde weg geen consistent ideologisch project is. Onder meer het spanningsveld tussen de grote ruimte die men wil creëren voor 'ondernemende mensen' – wat dan vooral economisch wordt ingevuld – en het creëren van een samenleving waar iedereen actief ondersteund wordt bij het ontwikkelen van een menswaardig bestaan, blijven onopgelost. Gaat het om *equality* (gelijkheid) of *equity* (billijkheid) als regulerend principe? Om *Equality of changes of equality of outcome*? Het is ironisch te moeten vaststellen dat zowel socialisten als liberalen vanuit hun positie dit spanningsveld bevestigen als ze de derde weg problematiseren. Zo neemt in ons land de sociaal-democraat Vandenbroucke bewust veel afstand van de socioloog Giddens of de politicus Blair. Hun invulling zou te veel een verhaal van/voor de betere middenklasse zijn dat zwakkeren

in de kou laat staan.² En de liberaal Dahrendorf noemt de derde weg 'an authoritarian streak'. Hoe zit het met die individuele vrijheid, vraagt hij zich af, als iedereen in de derde weg verplicht wordt risico's te nemen, behalve zij die aan de top staan?³ Of: hoe de individuele vrijheid door een al te activerende staat tekort wordt gedaan.

En wat met het nationalisme?

Hier komen we bij het meest beladen wiel van de driewieler van Gatz. Nationalisme is niet zonder reden een term die discussie oproept. Zeker hier is een genuanceerde invulling noodzakelijk om geen verkeerd debat te voeren. Jammer genoeg creëert Gatz hier meer mist dan opklaring. Hij stelt namelijk dat voor hem 'nationalisme een emotie is'. Een omschrijving waarin hij zeker niet alleen staat, maar die ons weinig houvast biedt. Emotie kan en mag een belangrijke drijfveer zijn om aan politiek te doen, maar kan nooit het fundament ervan zijn. Emoties zijn, net als goede bedoelingen, onstabiele pijlers onder een politiek inhoudelijk huis.

Blijft de vraag welke inhoud Gatz aan het nationalisme wil toekennen. Volgens de antropoloog Gellner is dat de stelling dat natie als etnisch-culturele gemeenschap dient samen te vallen met de politieke gemeenschap. In Nederland heeft de antropoloog Zwaan de discussie opengetrokken door erop te wijzen 'hoe amorf en polyinterpretabel het in feite is'.⁴ Nationalisme kan een middel zijn, kan worden opgevoerd als sentiment, maar kan ook omslaan in ressentiment. Een meer analytische opdeling maakt een onderscheid tussen het 'liberale' burgerlijke nationalisme en het meer 'romantische' etnische nationalisme. Volgens het eerste zijn alle mensen, ongeacht ras, huidskleur, religie of taal, ingezetenen van een staat. De tweede vorm stelt het collectief voorop, de nationale gemeenschap die het individu definieert.

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

Hypothetisch gaan we ervan uit dat Gatz met zijn project van de vierde weg het spoor verkennt van het liberale burgerlijke nationalisme, gelet ook op zijn pleidooi voor het toekennen van stemrecht aan migranten. Dit leidt tot een andere interpretatie van het project van de vierde weg dan de provocatieve stelling zoals hoger uitgewerkt (het nationalistisch wagentje vasthaken aan de derde weg). In zijn zoektocht om het nationalisme van de Volksunie te moderniseren, gaat Gatz te rade bij het liberalisme en het ermee verbonden concept van burgerschap. Of anders gesteld, door te rade te gaan bij het liberalisme, levert hij een kritiek op het nationalisme. De vraag blijft hoe vruchtbaar deze poging kan zijn. Hoe adequaat is het liberalisme bijvoorbeeld voor het aanpakken van de problemen verbonden met de hedendaagse *risico-maatschappij*? In hoeverre vult Gatz het nationalisme aan met een ideologie die ook haar problemen kent? En ten slotte, gaat het hier over een kritische invulling of een mathematische opvulling?

Fundamenteel blijft de vraag wat we mogen verwachten van het nationalisme, ook in Vlaanderen. Ludo Abicht schrijft in zijn essay *Herinnering is een vorm van hoop* terecht: 'Die Vlaamse culturele en politieke ruimte, waarin een aantal mensen bij toeval geboren zijn of om economische en andere redenen als migranten in terechtgekomen zijn, is een uitgangspunt, niet meer maar ook niet minder.'⁵ Verder verwijst Abicht naar de Brusselse historica van Italiaanse afkomst Anne Morelli die 'identiteit' beschrijft als een bladerdeeg, waarvan elke laag zijn belang heeft.

Misschien biedt het essay van Abicht wel meer sleutels tot het project van Gatz. Abicht schrijft hier: 'Zolang de democratische achterstelling van de meerderheid van de bevolking een feit was, was dat streven naar de bevestiging van de eigen identiteit emancipatorisch en zonder meer democratisch.' Hierna wijst hij op 'de massale inzet van de jeugd in de strijd tegen een (door ons geschapen) milieuverloedering, voor internationale solidariteit en ver-

draagzaamheid, in allerhande acties ten voordele van vluchtelingen hier en elders ter wereld'. Is dit de zoektocht van de vierde weg? Een nieuwe invulling geven aan het emancipatorisch karakter van het nationalisme (vu), door te verwijzen naar het blijvend engagement van de bevolking (id)? Waarmee we inderdaad beland zijn bij het hoger omschreven liberale burgerlijke nationalisme.

Ten slotte willen we verwijzen naar een gekend criticus van het nationalistisch gedachtegoed, Serge Gutwirth.⁶ We menen dat sommige van Gutwirths argumenten Gatz moeten toelaten zijn eigen project scherper te omschrijven.

Gutwirth stelt dat 'het nationalisme noodgedwongen exclusief is omdat het bij uitstek gericht is op de belangen van een groep en op de verduurzaming van een geponeerde collectieve identiteit. Het nationalisme is dan ook gedoemd om uit te sluiten, want het moet nu eenmaal kunnen bepalen wat wel of geen deel uitmaakt van de collectieve identiteit. (...) Het al dan niet behoren tot de collectiviteit wordt dan ook een belangrijke inzet, want het legitimeert aanspraken op bijzondere rechten en voorrang, ja zelfs, privileges'.

Daarnaast argumenteert Gutwirth dat het nationalisme vloekt met de beginselen van de democratische rechtstaat. Het is namelijk de betrachting van een democratische rechtstaat om zo veel mogelijk individuele vrijheid te erkennen zonder dat het geheel desintegreert. Dit betekent dat de rechtstaat neutraal en pluralistisch moet zijn. Dit laatste betekent dat één verhaal nooit de volledige ruimte mag bezetten. Het neutrale betekent dat er geen sprake kan zijn van een door de staat opgelegde morele set van waarden.

Het blijft voor ons onduidelijk hoe het nationalisme kan samengaan met de grondslagen van die andere component van de vierde weg, het liberalisme. Ook de kwestie welke hedendaagse invulling van burgerschap hieruit volgt, vraagt om uitwerking.

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

Tussenbesluit

We moeten concluderen dat de vierde weg aardig wat spanningsvelden bevat. We zien twee fundamentele problemen. Ten eerste de verhouding tussen het belang gehecht aan de markt enerzijds en de vrijheid van elk individu anderzijds (en de rol van de staat hierbij). Ten tweede is er de problematische verhouding tussen nationalisme en het terecht toenemend belang van universele individuele mensenrechten en het hiermee verbonden meervoudig burgerschap. Of anders gesteld: welk antwoord biedt de vierde weg op de huidige hegemonie van het mondiale neoliberale model en slaagt men erin een positieve benadering te ontwikkelen ten aanzien van de multiculturele samenleving waarin we onontkoombaar leven?

3. De vierde weg als antwoord op de hedendaagse maatschappelijke uitdagingen en ontwikkelingen?

Een modieuze opwerping tegen de conclusie op onze eerste vraag is dat het geen zin meer heeft om te streven naar een inhoudelijk consistent politiek project dat toelaat een duidelijk toekomstbeeld te schetsen: het einde van de ideologieën. En inderdaad, Sven Gatz stelt zelf over het links-liberalisme: 'het is geen ideologie en vertrekt dus niet vanuit een bepaalde vooringenomenheid om politieke problemen op te lossen'. En waarom zouden we ideologieën nodig hebben, als de politieke praktijk erin slaagt de concrete problemen van de samenleving op te lossen. Waarom de vierde weg politiek-filosofisch toetsen, als het een antwoord biedt op de hedendaagse uitdagingen? Wat meteen de inhoud vormt van de tweede centrale vraag in onze bijdrage.

Van welvaartsstaat naar risicomaatschappij

Voor de Groenen vormt de overgang van een welvaartsstaat naar een risicomaatschappij een cruciale verandering in de samenleving. De welvaartsstaat was gebaseerd op een sociaal contract tussen overheid, bedrijfsleven en werknemers. Dit contract was op korte en middellange termijn een win-win-situatie: onder de drijvende kracht van economische expansie kon het bedrijfsleven zich ontwikkelen en genereerde het een (financiële) rijkdom die toeliet de koopkracht van de werknemers te laten stijgen én een omvattende sociale zekerheid uit te bouwen door de overheid. Welzijn stond hier gelijk met welvaart en koopkracht; economische groei werd onafhankelijk gedacht van het leefmilieu. Vandaag is het echter niet meer de distributie van *goods* die maatschappelijk centraal staat, maar wel van *bads*. Onder meer de dioxinecrisis heeft duidelijk gemaakt dat koopkracht geen garantie meer biedt op welzijn of kwaliteit van leven. Meer en meer ecologische risico's bedreigen onze levenskwaliteit. Deze risico's aanpakken is voor de Groenen een cruciaal onderdeel van een toekomstgericht politiek project. Maar het gaat niet om milieu alleen. Evenzeer is er het afscheid van het fordisme verbonden met de welvaartsstaat en de overgang naar een postfordisme, waar globalisering op macroniveau en flexibilisering op microniveau centrale kenmerken van vormen. Deze geven aanleiding tot steeds grotere prestatiedruk op het werk en het alsmaar moeilijker combineren van job met gezin en persoonlijke ontplooiing. Ook hier staat de kwaliteit van het leven op het spel.

We kunnen niet oordelen in hoeverre de vierde weg hierop een antwoord biedt, voor ons vormt deze analyse evenwel een onontkoombare uitdaging.

In een groene analyse staan nog twee andere grote maatschappelijke uitdagingen centraal. Ten eerste deze van de toekomst en het welzijn van *alle* zes miljard aardbewoners (binnenkort tien

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

miljard), en ten tweede de hiermee deels verbonden migratiestromen. Welk antwoord biedt de vierde weg op de mondiale problemen van uitsluiting, achterstand en ellende? Wie er bijvoorbeeld het recente Jaarrapport 2000 van de *United Nations Development Program* (undp) op naleest, weet met welke uitdaging we geconfronteerd worden.⁷ Hieruit blijkt onder meer dat er op dit ogenblik 1,2 miljard mensen zijn die moeten rondkomen met minder dan 1 dollar per dag. Elk toekomstgericht politiek project dient ons inziens deze problematiek als een van de centrale uitdagingen naar voren te schuiven.

Daarnaast zijn er de toenemende migratiestromen van het arme zuiden naar het rijke noorden. Voor de Groenen is het duidelijk dat het volledig sluiten van de grenzen – denk maar aan het fort Europa – ethisch niet verdedigbaar is. Het fundamenteel uitgangspunt bij de aanpak van deze problemen vormen voor ons de universele mensenrechten, zoals neergelegd in de verschillende internationale verdragen. Dit betekent onder meer dat burgerschap – zeg maar het recht hebben op rechten – meervoudig wordt en lossert komt te staan van nationaliteit. Ook in België zijn, niet toevallig, de voorwaarden voor het verwerven van de nationaliteit versoepeld en worden er, zoals in andere Europese landen, initiatieven genomen om mensen het burgerschap te verlenen, enkel en alleen op grond van hun langdurig verblijf op het grondgebied.⁸

Binnen de vierde weg lijkt ons vooral het nationalisme niet op evidente wijze verzoenbaar met dit meervoudig burgerschap en het sneller verlenen ervan aan nieuwkomers. Zoals Gutwirth reeds hoger stelde, verwijst nationalisme toch naar een collectieve identiteit (gelinkt met een historisch verleden) die hoe dan ook onder grote veranderingsdruk komt te staan. Om de vraag anders te stellen: kan (volks)nationalisme verzoend worden met een multiculturele samenleving, die maximaal neutraal staat tegenover de verschillende subculturen binnen het kader van de rechtstaat?

De kwetsbaarheid van de democratie

Een laatste maatschappelijke uitdaging die we hier willen aanhalen, betreft de kwetsbaarheid van de democratie. Luc Huyse omschrijft deze problematiek als de 'verplaatsing van de politiek'.⁹ Politici zijn ten dele *calimero's* geworden omdat over belangrijke maatschappelijke kwesties eerder buiten dan binnen de politiek wordt beslist. Ingrepen in onze leefwereld zijn minder het gevolg van bewuste politieke keuzes, dan een uitvloeisel van activiteiten van ondernemingen, onderzoekslabo's en ziekenhuizen. Wie heeft nog greep op multinationale ondernemingen met een omzet die vele malen groter is dan het bbp van België (en dus zeker van Vlaanderen)? Wie stuurt de technologische ontwikkelingen op het vlak van onder meer biotechnologie en informatie – en communicatietechnologie (ict)? Een cruciale uitdaging voor een vernieuwend politiek project is het opnieuw onder democratische controle krijgen van deze organisaties en hun activiteiten. Want enkel dit zal ten gronde de eroderende legitimiteit van de politiek ten aanzien van de bevolking een halt toeroepen en het vertrouwen van de burger in de politiek herstellen.

Het is verheugend te lezen dat democratische vernieuwing een centraal aandachtspunt van de vierde weg vormt. De verwijzing naar d66 geeft het belang aan dat gehecht wordt aan de vernieuwing van de democratie. Ook de Groenen zijn, bijvoorbeeld net zoals d66 en id21, voorstander van onder meer referenda, wat ze in de praktijk reeds bewezen hebben ten tijde van de Gentse volksraadplegingen. Opnieuw blijft voor ons echter de vraag hoe deze democratische vernieuwing ten gronde wordt ingebed in de vierde weg, dus in verbinding met het nationalisme dat een welbepaalde collectieve gemeenschap vooropstelt en het liberalisme dat een groot geloof in de werking van de markt tentoonspreidt.

Ludo Abicht geeft een antwoord op de uitdaging van de kwetsbaarheid van de democratie in zijn hogervermeld essay.

De vierde weg: een snelle verbinding of een doodlopende straat?

Abicht stelt dat het misprijzen van de Vlaamse identiteit 'vooral in het voordeel speelt van de multinationale kapitaalsgroepen die een internationalistische ideologie gebruiken om zich zoveel mogelijk te onttrekken aan de controles van nationale regeringen'. Vraag is echter of de breuklijn van het nationalisme wel de munitie kan leveren om een antwoord te bieden op de kwetsbaarheid van de democratie. Wie bijvoorbeeld de recente protestacties in Seattle en Praag tegen het beleid van mondiale organisaties zoals de Wereldhandelsorganisatie (who) en het Internationaal Muntfonds (imf) observeerde, zag vooral nieuwe sociale bewegingen die zich op andere breuklijnen profileren.

4. Besluit

Zoals we bij de aanvang van dit artikel schreven, heeft Gatz de lat van zijn project van de vierde weg erg hoog gelegd. Een trio van drie ideologieën van respectabele leeftijd bevat niet per definitie van een levensvatbare vierde. Het is de verdienste van Gatz om de ideologie van zijn partij, het nationalisme, te willen bevruchten met andere denkwegen. Ook voor de hoofdstedeling Gatz moet de realiteit van een multiculturele samenleving een kernvraag vormen. Welk concept van burgerschap is hier adequaat? Welk emancipatorisch project ontwikkelen we hiervoor in Vlaanderen dat tegelijkertijd een antwoord biedt op de mondiale uitdagingen? Vragen die ook de Groenen de komende jaren niet zullen loslaten.

Noten

¹ Voor een debat over de 'derde weg': zie de nummers 13 en 14 (jg. 2000) van het tijdschrift *Oikos. Tijdschrift voor politiek, milieu en cultuur*.

Dirk Holemans en Jos Geysels

- ² Zie hierover o.m. Vandenbroucke F., 'De Europese sociaal-democratie en Labours Derde Weg: convergentie, meningsverschillen en gemeenschappelijke vragen', *Samenleving & Politiek*, 6, 3, 1999, p. 3-18.
- ³ Zie de tekst van Dahrendorf in deze bundel.
- ⁴ We inspireren ons hierbij op het artikel van Hans Werdmölder, 'Het verdriet van de kosmopoliet', *De Internationale Spectator*, mei 2000, p. 248-255.
- ⁵ Abicht L., *Herinnering is een vorm van hoop: Vlaanderen in de postmoderniteit*, VPRTI, Brussel, 1997.
- ⁶ Hier maken we gebruik van de vierdelige artikelenreeks 'Vier stellingen tegen het nationalisme' van Serge Gutwirth, verschenen in *De Juristenkrant*, Nrs. 4 tem. 7, 1999.
- ⁷ UNDP *Rapport Mondial sur le Développement Humain 2000. Droits de l'homme et développement humain*, De Boeck Universiteit, Brussel, 2000.
- ⁸ Zie o.m. Cesarani D. & Fulbrook M. (eds), *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, Routledge, Londen, 1996.
- ⁹ Zie o.m. Huyse L., *De opmars van de calimero's. Over verantwoordelijkheid in de politiek*, Van Halewyck, Leuven, 1999 en Holemans D., *Ecologie en burgerschap. Pleidooi voor een nieuwe levensstijl*, Stichting Leefmilieu/Uitgeverij Pelckmans, Kapellen, 1999.